

Ольга Осова,

докторка педагогічних наук, доцентка,
професорка кафедри іноземної філології,

Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

<https://orcid.org/0000-0001-7316-1196>

м. Харків, Україна

Тенденції фемінінних інновацій у науково-академічному дискурсі німецької та української мов

Tendencies of feminine innovations in German and Ukrainian scientific and academic discourse

***Анотація.** У статті йдеться про особливості науково-академічного дискурсу та основні тенденції фемінінних інновацій у сучасних наукових та академічних текстах німецької та української мов, які актуалізують спеціальні знання з різних галузей знань. Установлено, що у сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція до тісної взаємодії різних типів дискурсів, що зумовлює виникнення динамічних, інтертекстуальних зв'язків. Одним із прикладів перетину педагогічної й наукової комунікації, що може функціонувати як окремо, так і в тісному взаємозв'язку, представлено науково-академічний дискурс, який має свої специфічні особливості, що дозволяють його чітко ідентифікувати (когнітивні моделі та особливості мовно-соціальних практик, притаманних закладам освіти). З'ясовано, що однією з новацій у контексті фемінізації німецької мови є орфографічне виділення літери «I», використання скісної риски, зірочки, підкреслення або двокрапки в середині слова під час звернення до педагогічних, науково-педагогічних працівників або здобувачів освіти протилежних статей. У процесі дослідження з'ясовано, що для обох мов характерною є тенденція до суфіксального творення фемінінних номінантів, що пояснюється розвинутою категорією роду у досліджуваних мовах. До основних тематичних груп фемінітивів, найбільш поширених в німецькому та українському науково-академічному дискурсах, віднесено назви вчених звань, керівних посад, номінації жінок відповідно до професійної діяльності. Виявлено, що сучасне українське мовлення характеризується розширенням спектру використання форм жіночого роду іменників, що належать до виокремлених тематичних груп, що пояснюється відносно нещодавнім прийняттям нового правопису. Установлено, що такі тенденції забезпечення фемінінних інновацій, як використання парних звернень та складних слів (комполітивів), є характерними для науково-академічного дискурсу німецької мови, на відміну від української.*

***Ключові слова:** дискурс, науково-академічний дискурс, фемінітиви, інновації, німецька мова, українська мова.*

Summary. *The article refers to the specific features of scientific and academic discourse and main tendencies of feminine innovations in modern German and Ukrainian scientific and academic texts, which update special knowledge in different areas of expertise. It has been established that in modern linguistics there is a tendency to close cooperation of different discourses types that conditions the rise of dynamic, intertextual relationships. Scientific and academic discourse that has its specific features which enable to identify it accurately (cognitive models and features of linguistic and social practices inherent to educational institutions) presents one example of pedagogical and scientific communication intersection that can function both alone and in close interconnection. It has been found that one of the innovations within the context of German feminization is orthographic selection of letter "I", use of slash, asterisk, underscore character or colon in the middle of the word when address pedagogical, scientific pedagogical employees or applicants of opposite sexes. In the process of study, it has been found that the tendency to suffix creation of feminine nominees that is explained by developed gender category in the researched languages is specific for both languages. The names of women's academic degrees, senior positions, nominations according to their professional activities are classified as the main feminities thematic groups, which are the most common ones in German and Ukrainian scientific and academic discourses. It appears that modern Ukrainian language is characterized by the spectrum expansion of use of feminine nouns forms, which belong to the selected thematic groups, that is explained by a relatively recent new spelling adoption. It has been established that such tendencies of feminine innovations ensuring as use of pair addresses and complex words (composites) is specific for German scientific and academic discourse unlike Ukrainian one.*

Key words: *discourse, scientific and academic discourse, feminities, innovations, German, Ukrainian.*

Вступ. Сучасне мовознавство характеризується посиленням інтересу до вивчення мовлення на тлі широкого суспільного контексту. Постійні зміни у соціальному житті країни якісно змінюють комунікаційну систему, що зумовлюється особливим поєднанням вербальних і паравербальних засобів вираження з метою відтворення культурної та гендерної ідентичності особистості. Останнім часом особливої уваги лінгвістів заслуговує дискурсознавство як галузь філологічної науки, що забезпечує комплексне вивчення особливостей мовної комунікації [9, с. 12], що відбиває суспільно-політичне життя країни та дозволяє визначити національно-специфічні особливості культури. Як відомо, загальні тенденції демократизації та лібералізації суспільних норм спричинили активізацію гендерних проявів у суспільстві. Особливого значення набуває проблема мовної репрезентації гендеру крізь парадигматику гендерних стереотипів у сучасних наукових та академічних текстах, які актуалізують спеціальні знання з різних галузей знань.

Огляд літератури з теми дослідження дає підстави стверджувати, що найбільший інтерес до гендерної проблематики в мовознавстві

виявлено в працях таких дослідників, як А. Архангельська, М. Брус, Т. Гундорова, А. Кириліна, Ж. Лакан, Р. Лакоф, В. Мороз, І. Халєєва І. Царьова та ін.

Перші спроби системного опису особливостей чоловічого та жіночого мовлення було здійснено на базі германських мов (R. Lakoff, D. Spender, S. McConnell-Ginet та ін.).

Сучасні науковці спрямовують вектор своїх досліджень у межах дискурс-аналізу (R. Wodak, S. Mills, J. Sunderland та ін.), медійного та політичного дискурсу (Р. Водак, О. Лазарєва, М. Рожило, А. Шеремет та ін.), наукового (О. Багрій, О. Ільченко, О. Шаля), художньому (О. Бабелюк, І. Бехта, Н. Борисенко та ін.), комп'ютерного (О. Винник, І. Карпа, Л. Компанцева та ін.), медичного (С. Вострова, О. Кудорова та ін.) тощо.

Останнім часом особливу увагу лінгвістів привертає проблема педагогічного дискурсознавства (А. Габідулліна, М. Кушнір, Т. Філоненко та ін.), одним із різновидів якого є науково-академічний дискурс, що зумовлює перетин наукової та науково-педагогічної сфер. Цей «пограничний дискурс» існує в закладах вищої освіти в контексті передавання знань від науково-педагогічних працівників до здобувачів вищої освіти та відбиває «світоглядні засади, ментальні моделі, понятійні апарати, термінологію, методологію та ціннісну орієнтацію різних науково-професійних галузей» [13].

Усе зазначене характеризує проблему використання фемінітивів в українському та німецькому науково-академічному дискурсах як таку, що потребує детального вивчення. Цим умотивовуємо актуальність нашої розвідки. Її **мета** – визначити та проаналізувати тенденції фемінінних інновацій у науково-академічному дискурсі німецької та української мов.

Методологія та методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема аналіз, синтез, а також порівняння, узагальнення, описовий та аналогії, які забезпечили цілісний підхід до вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі спостерігається різновекторність щодо визначення поняття «дискурс» вітчизняними та закордонними мовознавцями. Як слушно зауважує О. Кубрякова, незважаючи на активне використання цього терміна в лінгвістичних дослідженнях, він не має чітко закріпленого змістового наповнення, яке б вважалося загальноприйнятим [8, с. 23].

У процесі наукового пошуку виявлено, що витоки теорії дискурсу беруть свій початок у дослідженнях Е. Бенвеніста, який

протиставив систему та процес мовлення, трактуючи дискурс як будь-яке висловлення мовця з метою цілеспрямованого впливу на слухача [2, с. 299]. Подальший розвиток дискурсознавства відбувався у формальному та функціональному напрямках [10, с. 87]. Згодом досліджуване поняття визначалося з позиції об'єднання цих двох напрямів, що зумовило визначення його сутності на функціонально-комунікативній основі [1].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в мовознавстві [4; 14; 15] значно популяризувався комунікативно-когнітивний підхід, який надалі визначив змістове наповнення дискурсу як комунікативної діяльності, що характеризується єдністю процесу і результату і володіє лінгвістичним і екстралінгвістичними чинниками.

Із позиції екстралінгвістичного підходу визначав дискурс Т. ван Дейк, який розглядав цей термін, перш за все, як комунікативну подію, «в якій задіяні <...> ті ментальні процеси, які постійно супроводжують процес комунікації» [18, с. 23]. На думку вченого, саме дискурс відбиває всю специфіку та різноманітність історичної доби, індивідуальні та соціальні особливості комуніканта та комунікативної ситуації, в якій здійснюється комунікація [18, с. 25].

У контексті соціолінгвістичного підходу дискурс трактується як спілкування, що визначається приналежністю комунікантів до певної соціальної групи або характерної мовленнєвої ситуації [21].

Розглядаючи різні грані цього поняття, сучасні науковці сходяться на думці, що дискурс – це провідний феномен мовлення, який характеризується інтерактивністю, єдністю комунікативних та когнітивних процесів, зумовлених екстралінгвістичними чинниками, що поєднують спільні риси у зв'язних текстах [3; 13; 16].

Наукова рефлексія теорії дискурсознавства дозволяє стверджувати, що, не дивлячись на усе термінологічне різноманіття, очевидним є те, що спільним для всіх дослідників є бачення діалектичної сутності (комунікативної та когнітивної) дискурсу з урахуванням соціальних та контекстуальних чинників.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці виділяють два типи дискурсу: персональний та інституційний. Основною метою персонального дискурсу є передача інформації та вивчення внутрішнього світу співрозмовника з метою впливу на нього. Головними ознаками інституційного дискурсу є регламентованість мовлення в межах офіційно-ділового, наукового та публіцистичного стилів, що зумовлюється статусно-рольовими правилами поведінки комунікантів [5; 11]. Основним критерієм для визначення специфічних стилістичних та жанрових особливостей інституційного дискурсу є система суспільних інститутів. У контексті сучасної мовознавчої науки (А. Белова,

О. Гніздечко, В. Карасик, А. Приходько та ін.) типологія інституційного дискурсу є досить розгалуженою та динамічною, що спричинено наміром охопити все більше різновидів професійно орієнтованої комунікації [11].

У лінгвістиці спостерігається тенденція до тісної взаємодії різних типів дискурсів, що зумовлює виникнення динамічних, інтертекстуальних зв'язків. Так, одним із прикладів перетину педагогічної й наукової комунікації, що може функціонувати як окремо, так і в тісному взаємозв'язку, є науково-академічний дискурс, який включає когнітивні моделі та особливості мовно-соціальних практик, що притаманні закладам вищої освіти [13]. Науково-академічний дискурс має свої специфічні особливості, які дозволяють його чітко ідентифікувати. Так, у межах науково-академічного дискурсу здійснюється процес акультурації, що передбачає «передавання і засвоєння різних моментів певної науково галузевої культури» [16, с. 28]. Для наукової комунікації характерними є точність даних, логічність викладу матеріалу, лаконічність змісту, об'єктивне відображення фактів та явищ тощо. Академічність цього виду дискурсу виявляється в оцінці викладеної інформації, наданні рекомендацій тощо.

Науковий стиль являє собою стиль писемного й усного власне наукового, навчального та ділового спілкування, який регулює взаємовідносини людей в науково-педагогічній сфері та обслуговує потреби науково-педагогічних, педагогічних працівників і здобувачів освіти в типових ситуаціях. Для кожної форми цього стилю характерною є певна система мовних та стилістичних засобів.

У контексті досліджуваної проблеми особливої уваги заслуговує комунікативна взаємодія адресанта та адресата в науково-академічному дискурсі. Найчастіше адресантом виступає науково-педагогічний працівник, який є «продуцентом інформації, інформатором, укладачем тексту, креатором» [7, с. 13]. Адресатами науково-академічного дискурсу є здобувачі вищої освіти, які поступово входять у сферу професійної комунікації. Однією із сучасних тенденцій у процесі комунікативної взаємодії в межах науково-академічного дискурсу між адресатами та адресантами є використання гендерно коректних мовних форм. Як відомо, гендерний підхід реалізується за допомогою стратегії фемінізації або нейтралізації. Як свідчать результати сучасних досліджень, фемініні інновації більш притаманні для усної, ніж для писемної форми, що пояснюється специфічними особливостями кожної з форм спілкування [3].

Розглянемо фемініні інновації на прикладі науково-академічного дискурсу німецької та української мов. Як фактичний матеріал дослідження було обрано фрагменти понад 200 фрагментів текстів

наукових журналів, збірників наукових праць, монографій, дисертацій, навчальних програм та інших академічних видань Німеччини та України.

Як відомо, соціально-економічні перетворення та відстоювання рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах життя стали наслідком фемінізації німецької мови. Однією з новацій у контексті фемінізації німецької мови є орфографічне виділення літери «I» в середині слова під час звернення до педагогічних, науково-педагогічних працівників або здобувачів освіти протилежних статей (LehrerInnen, ProfessorInnen, StudentInnen тощо). Наприклад, у програмі підвищення кваліфікації Тюбінгенського університету зафіксовано такі фемінні інновації: «Als erstberufene/r ProfessorIn sind Sie mit vielfältigen Aufgaben betraut und nehmen unterschiedliche Rollen ein» [17].

Крім орфографічного виділення літери «I», виявлено також інші варіанти гендерного прояву в науково-академічному дискурсі німецької мови, зокрема використання скісної ризки (Professor/innen), зірочки (Student*innen), підкреслення (Lehrer_innen) або двокрапки (Mitglieder:innen). Наприклад, в одній зі статей на сайті Фрайбурзького університету зазначається: «Bei der folgenden Darstellung von Männeranteilen bei Professor*innen an der Universität Freiburg ist zu beachten, dass bis vor kurzem als Geschlechtseintrag in Statistiken nur „männlich“ oder „weiblich“ möglich war» [19].

У процесі аналізу фрагментів науково-академічних текстів німецькою та українською мовами з гендерно забарвленою лексикою з'ясовано, що для обох мов характерною є тенденція до суфіксального творення фемінінних номінантів, що можна пояснити розвиненою категорією роду в досліджуваних мовах. Так, основним маркером жіночого роду в німецькій мові виступає суфікс -in (Dozentin, Schülerin, Studentin), в українській – суфікси -ка (магістрантка, доповідачка, авторка), -иц(-я) (дослідниця, учениця), -ин(-я) (філологиня, критикиня, знавчиня). Як зазначають сучасні мовознавці, одним із найпродуктивніших суфіксів у творенні тематичних груп фемінітивів у межах українського науково-академічного дискурсу є саме суфікс -ка [6, с. 330]. Наприклад, у відгуці офіційного опонента на про дисертацію зазначається: «Скрупульозно вивчена авторкою контекстуальна репрезентація полісемантичного знака, що мотивована різними чинниками: стратегією будови твору, указівкою на особливості мислення персонажа, маніпулятивними стратегіями мовця» [12]. У контексті досліджуваної проблеми варто відзначити, що до основних тематичних груп фемінітивів, найбільш поширених в німецькому та українському науково-академічному дискурсі, відносяться такі: назви вчених звань (доцентка, професорка, Dozentin,

Professorin); назви керівних посад (завідувачка, директорка, Lehrstuhlleiterin, Direktorin); номінації жінок відповідно до професійної діяльності (поетка, філологиня, письменниця, педагогиня, Forscherin, Schriftstellerin). Сучасне українське мовлення характеризується розширенням спектру використання форм жіночого роду іменників, що належать до вище названих тематичних груп, що пояснюється прийняттям нового правопису.

Аналіз фрагментів текстів дозволяє стверджувати, що в німецькому науково-академічному дискурсі спостерігається тенденція до використання парних форм звернень: Hochschullehrerinnen und Hochschullehrer, Professorinnen und Professoren, Studentinnen und Studenten, Absolventinnen und Absolventen, Schülerinnen und Schüler тощо, що посилює гендерну симетрію мовлення. Варто відзначити, що це явище не є характерним для українського науково-академічного дискурсу. Крім того, в німецькомовному науково-академічному середовищі форми жіночого роду іменників на позначення посад використовуються частіше, ніж в українському, що можна пояснити різним рівнем розвитку фемінінних інновацій в українській та німецькій мовах.

Одним із засобів гендерної диференціації в науково-академічному дискурсі німецької мови є також використання складних слів (комполітів): Tagesmutter, Doktormutter. Наприклад: «Wer promovieren möchte, braucht ein Dissertationsthema – und einen Doktorvater oder eine Doktormutter, der oder die das Vorhaben betreut» [20]. На відміну від німецької мови, в українському науково-академічному дискурсі використання комполітів для позначення іменників жіночого роду не спостерігається.

Висновки з дослідження. Таким чином, проаналізований матеріал дає підстави висувати, що одним із виявів демократизації досліджуваних мов є процес сучасної фемінізації. У процесі наукового пошуку з'ясовано, що конкретизація та гендерна диференціація найменувань та позначень особи є більш характерним явищем для німецького науково-академічного дискурсу. Продукування фемінітивів у контексті науково-академічного дискурсу української мови знаходиться на етапі становлення в порівнянні з німецькою мовою, що пояснюється відносно недавньою появою нового українського правопису.

Відповідно до специфічних особливостей науково-академічного дискурсу фемінітивна лексика має характер поодинокого використання. Найбільшою мірою це стосується назв учених звань, керівних посад, номінації жінок відповідно до професійної діяльності. У процесі аналізу фрагментів науково-академічних текстів німецькою та

українською мовами з гендерно забарвленою лексикою з'ясовано, що для обох мов характерною є тенденція до суфіксального творення фемінних номінантів. Однак такі тенденції забезпечення фемінінних інновацій, як використання парних звернень та складних слів (комполітів), не є характерними для науково-академічного дискурсу української мови, на відміну від німецької.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Поглибленого вивчення потребує проблема нейтралізації мови в контексті науково-академічного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика : пер. с фр. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.
3. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
4. Дискурс іноземномовної комунікації / заг. ред. К.Я. Кусько. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 495 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
6. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
7. Колесникова І.А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 33 с.
8. Кубрякова Е.С. О термине – дискурс и стоящей за ним структуре знания. *Язык, личность, текст : сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой*. Москва : Языки славянских культур, 2005. С. 23–33.
9. Лукашенко Н.Г. Испаномовний Інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвостилістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ, 2006. 19 с.
10. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК. Гнозис, 2003. 280 с.
11. Маслова Т.Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. *Англістика та американістика*. Вип.10. 2013. С. 39–43.
12. Скоробагатова О.О. Відгук офіційного опонента про дисертацію Мальцевої Вероніки Валеріївни «Полідискурсивність як феномен конституювання художнього тексту (на матеріалі сучасної російської прози)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02. URL : http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Rada/K_64_053_05/Vidhuk_1_oponent_Maltseva.pdf (дата звернення: 30.10.2021).

13. Сологуб Л.В. Научно-дидактический дискурс: конститутивные параметры. *Филология и литературоведение*. 2015. № 5. URL : <http://philology.snauka.ru/2015/05/1436> (дата звернення: 05.08.2021).
14. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. *Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : сб. науч. тр.* Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. С. 11–22.
15. Шевченко И.С., Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2003. № 586. С. 33–38.
16. Яхонтова Т.В. Лінгвогенологія сучасної науки (на матеріалі англomовних наукових текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 32 с.
17. Bronner Uta. Führungskräftequalifizierungsprogramm für erstberufene ProfessorInnen. URL : <https://uni-tuebingen.de/einrichtungen/verwaltung/vi-personal-und-innere-dienste/personalentwicklung/tt-professorinnen/#c1232701> (дата звернення: 02.10.2021).
18. Dijk T.A. van. The study of Discourse. *Discourse as Structure and Process / ed. by T. A. van Dijk. L. : Sage Publications, 1997. P. 1–34.*
19. Gender and Diversity. URL : https://www.gleichstellung.uni-freiburg.de/Monitoring/Gender/copy_of_professor-innen (дата звернення: 21.10.2021).
20. Julia Becker & Maike Schade. Promotion: Den passenden Doktorvater oder die passende Doktormutter finden. URL : <https://www.academics.de/ratgeber/doktorvater-finden> (дата звернення: 28.10.2021).
21. Stabbs M. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. University of Chicago Press, 1983. 272 p.